

НЕОСЕМАНТИЗАЦІЯ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СОЦІОДИНАМІКИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

На основі українськомовних мас-медіа 2013–2018 рр., що відтворюють активний лексикон сучасного українця в його неоднорідності й новизні, з'ясовано деякі позамовні чинники, що впливають на творення семантичних неологізмів: виникнення певних політичних колізій, зміни в соціально-економічному житті, прискорений розвиток науки, тісні контакти із зарубіжжям, налагоджені упродовж останніх років. Автор указує на основні закономірності семантичних перетворень (метафорне й метонімічне перенесення номінацій, енантіосемію як поєднання мовцем бажаного й небажаного, перевагу негативно-оцінних конотацій), а також стверджує, що істотних трансформацій зазнає лексика політичної та економічної сфери.

Ключові слова: лексема, семантика, сема, неосемантизм, екстралінгвальний чинник.

Tsurkan Yu. O. Neosemantisation as the Reflection of Sociodynamics in Modern Ukrainian-language Media. *Due to the fact that the number of semantic neologisms in the Ukrainian language is growing steadily, the issues of studying neosemantisation and proper lexicographic interpretation of semantic neologisms are particularly relevant for the domestic linguistic science. The purpose of the study is to characterize the main trends that emerged in the semantic derivation of the Ukrainian language at the beginning of the 21st century under the influence of extralingual factors, and the identification of areas of society most sensitive to lingual changes. Based on the analysis of the speech of the Ukrainian-language media of 2013-2018, the author comes to the conclusion that the neolexemes reflect public concerns and moods in the society through the mechanisms of enriching the lingual system with lexical units, updated by gaining new meanings. The study identifies the main reasons for the creation of neosemantisms (the emergence of certain political collisions, changes in socio-economic life, accelerated development of science, close contacts with foreign countries). The author states that there are major transformations in the vocabulary of the political and economic sphere, and points out the main regularities of the semantic transformations: metaphorical and metonymic transfer of nominations, enantiosema as a combination of what the speaker expects and avoids, prevalence of negative-evaluative connotations.*

Key words: lexeme, semantics, seme, neosemantism, extralingual factor.

Словниковий запас будь-якої мови відображає життя суспільства. Уже «аксіомою стало розуміння лінгводиноміки як наслідку соціодинаміки» [6, с. 6]. Поява нових слів та нових значень пов'язана з потребою мовців назвати нові реалії, відображені в їхній свідомості. На початку ХХІ століття з різних соціально-політичних, економічних, ідеологічних причин у словниковому складі української мови активізувався розвиток лексики. Саме засоби масової інформації (ЗМІ) найшвидше реагують на мовні нововведення, пропонуючи їх широкій аудиторії.

З-поміж усіх рівнів мови найбільш динамічним є лексико-семантичний. Суспільні зрушення породжують потужні процеси семантичної дери-вації — появу якісно нових, здебільшого оцінних значень у словах з уже відомою формою, які, за словами Є. Карпіловської, «стають даниною часу», забезпечуючи «когнітивні потреби українських мовців у певних соціально-політичних обставинах» [3, с. 28]. Як стверджує О. Стишов, «проблеми

ономасіології<...> були й залишаються в україністиці досить актуальними як у теоретичному, так і в практичному плані. Поряд із всебічним дослідженням лексичних і словотворчих неологізмів, важливого значення сьогодні набуває скрупульозне вивчення семантичних інновацій» [13, с. 365]. Відомо, що будь-яка новизна слова обов'язково «прив'язана» до певного часового відрізка [8]. Задля означення нових реалій сьогодення мовці активно використовують внутрішній ресурс мови, що сприяє розвитку комунікативного простору. Лексему вважають новою доти, поки вона є маловідомою та рідковживаною, а з популяризацією вона втрачає новизну, набуваючи статусу узусальної одиниці. Цьому процесу сприяє діяльність журналістів, які, з одного боку, «виловлюють» з мови нові слова, послуговуючись ними в медійних текстах, а з іншого — створюють власні мовні інновації, реалізуючи потребу подати інформацію по-особливому, щоб розширити читачке коло. ЗМІ створюють особливу комунікативну підтримку неолексем, збагачуючи експресивний потенціал української мови. Використання таких засобів вираження емоційності, як семантичні новотвори, забезпечує оцінні функції, виконання яких «виявляється у вираженні адресатом власного суб'єктивного ставлення до певної ситуації та в бажанні викликати відповідні чуттєві реакції адресата» [9, с. 14].

З'ясування закономірностей семантичних перетворень, що збагачують й істотно поповнюють лексичний склад мов, завжди входили до переліку важливих лінгвістичних проблем відомих зарубіжних та українських лінгвістів (О. Потебня, Л. Булаховський, В. Виноградов, Д. Шмельов, В. Телія, О. Кубрякова, О. Єрмакова, В. Русанівський, Л. Лисиченко, Ю. Карпенко, М. Полюжин та ін.). Сьогодні в україністиці особливо зросла зацікавленість цими питаннями, що засвідчено низкою наукових праць вітчизняних дослідників: М. Кочергана, С. Єрмоленко, Н. Клименко, О. Тараненка, Є. Карпіловської, Л. Струганець, М. Навальної, І. Самойлової, Л. Кислюк, Н. Стратулат, Т. Левз, Д. Мазурик, Д. Сизонової, О. Ляхової, І. Ренчи й багатьох ін. Оскільки кількість семантичних дериватів неухильно зростає, то актуальним залишається «і питання про нові тенденції творення семантичних неологізмів у сучасному мовленні» [7, с. 120], а також проблема належного лексикографічного витлумачення семантичних неологізмів. Пропоноване дослідження має на меті проведення аналізу деяких тенденцій, що намітилися в семантичній деривації української мови початку нового тисячоліття із впливом екстралінгвальних чинників, та виявлення найчутливіших сфер людської діяльності до мовних змін. Джерельною базою пропонуваного дослідження послуговували семантичні неологізми, які вдалося зафіксувати в сучасних (за 2013–2018 рр.) українськомовних мас-медіа, що відтворюють активний лексикон сучасного українця в його неоднорідності й новизні, відображають стан лінгводинаміки в контексті останніх соціально-економічних змін.

Сучасні мовознавці виокремлюють різні причини поповнення українського лексикону новими номінаціями: звертають увагу на екстралінгвальні чинники (Л. Баранникова, Є. Розен, В. Тарасова), дещо рідше, але не менш активно, — на інтралінгвальну зумовленість появи нових слів (Д. Шмельов,

С. Волков, О. Сенько), однак частіше наголошують на взаємодії тих чи тих чинників (Л. Булаховський, В. Коломієць, В. Німчук, О. Тараненко, О. Муромцева, О. Стишов та ін.). В. Виноградов, зокрема, з цього приводу наголошував: «Не варто думати, що закони розвитку мови, які впливають з її суспільної функції, і закони, що впливають зі структури мови, — це різні, взаємно не пов'язані закономірності, ніби різних планів функціонування мови. Насправді вони взаємообумовлені й нерозривні» [1, с. 33]. У нашому дослідженні спираємось на висновки відомих мовознавців, відповідно до яких зовнішні та внутрішні причини розвитку мовної системи тісно пов'язані між собою, і вважаємо зовнішню мотивацію важелем внутрішньомовного розвитку, унаслідок чого вмикається «мовний механізм, який прагне дати вже відомому поняттю зручне для цього стану мовної системи позначення, що відповідає тим або тим тенденціям у її сучасному розвитку» [2, с. 45].

Упродовж 2013–2018 рр. український соціум зазнав великих змін передусім у політичному житті. За останній період діяльності колишнього Президента України В. Януковича в суспільстві назрівало тотальне несприйняття правлячої верхівки держави й невизнання її легітимності. У зв'язку з цим набувала нового значення лексема **яничар**, яку використовують здебільшого в множині (**яничари**), характеризуючи «зрадників, людей-перевертнів, що сліпо виконують указівки свого господаря, виявляючи при цьому жорстокість до людей, від яких відреклися»: *Адже жінка, з якою наразі розмовляв за столиком в одному з коломийських кафе, була на Майдані саме в той момент, коли спалили Будинок профспілок, другий раз — коли яничари Януковича напали на «Український дім»* («Дзеркало Коломиї», 28.08.2017). Як підказують контексти сучасних ЗМІ, указане значення підтримане в мові, бо може стосуватися не лише колишнього Президента-втікача, а й інших державних керманців: *Багато солдатів готові стріляти в беззахисних і озброєних громадян. Варто лише отримати наказ. Аваков створює яничар. Це нагадує режим Януковича* («ЧаРівне», 23.07.2015). 11-томний «Словник української мови і 7-томний «Етимологічний словник української мови» фіксують первинне значення лексеми **яничар** «у султанській Туреччині — солдат регулярної піхоти, створеної в XIV ст. з військовополонених, а також християн, обернених у мусульманство» [12, XI, с. 646]; «солдат спеціальних турецьких піхотних частин» [5, VII, с. 547]. За часів Османської імперії турки під час походів на українські та інші землі брали в полон малих хлопців, з яких згодом виховували в дусі релігійного фанатизму й сліпого послуху воїнів, еліту султанської гвардії. Після навчання їх посилали в Україну та інші місця руйнувати рідні землі. Уже давно первинна семантика лексеми **яничар** відійшла на периферію (до історизмів); натомість унаслідок метафорного перенесення сем 'сліпа відданість' та 'запроданство' актуалізувалося нове переносне значення «зрадники, люди-перевертні, що сліпо виконують указівки свого господаря, виявляючи при цьому жорстокість до людей, від яких відреклися». Паралельно в сучасних ЗМІ використовують лексему **яничари** зі схожим (але ближчим до первинного переносним значенням) уже зафіксованим у «Словнику української мови» за редакцією В. Жайворонка (2012 р.), — «перен. той, хто зрікає свого народу, його мови, віри і т. ін.» [11, с. 1314];

Українці, які спілкуються російською мовою, діляться на кілька типів. Одних із них можна назвати **яничарами** або **перевертнями** («Воля народу», 17.08.2016). Така активізація формування переносних значень слова **яничар** доводить, що воно «адаптувалося» в узусі з чітко окресленою негативною конотацією.

У зв'язку із втечею колишнього очільника держави В. Януковича прикметник **легітимний**, тобто «законний» [10, с. 337], почав функціонувати в новому значенні. Після заяви экс-президента, виголошеної після його втечі до Росії, що він залишається легітимним главою України, у пресі почали залучати лексему **легітимний** з іронією як пряме заперечення первинного значення — «нелегітимний (незаконний)», при цьому зазвичай використовуючи лапки: «**Легітимний** Янукович **агітував** за «Опозиційний блок» у Дніпропетровську («Антикор», 11.10.2015). Це явище в мовознавстві кваліфікують як **енантіосемію** «поєднання в одному слові значень агенса і пацієнса (<...> протилежних прагматичних компонентів (бажаного й небажаного результату)» [4, с. 27]. Унаслідок зміни емоційно-оцінного навантаження лексема **легітимний** зазнала не лише семантичної модифікації, а й морфологічних змін, оскільки досить швидко субстантивувалася, перейшовши з категорії прикметника до іменника: *А наш «легітимний» все більше перетворювався з фігури політичної в фігуру медію, яку використовувала російська пропаганда* («Радіо Свобода» 03.03.2018).

Семантичний процес повторної актуалізації відбувся в лексемі **сотня**, що пов'язано з подіями Євромайдану: *Скільки нині на Майдані **сотень** самооборони — точно не скаже, напевно, ніхто. Деякі з них — наприклад, афганська **сотня**, чотирьох бійців якої нині судять за дивними звинуваченнями — добре знайомі всім* («Тиждень.юа», 14.02.2014), де **сотня** — це «загін цивільної самооборони, створений з патріотично налаштованих українців під час Революції Гідності». До Майдану слово **сотня** для українців — це, крім кількості, «військова одиниця, що первісно складалася із ста чоловік — у давньоруському війську»; «адміністративно-територіальна та військова одиниця; складова частина полку XVI—XVIII ст.», «у давній Русі, в Росії й на Україні — станові організації», «військовий підрозділ в козачих військах дореволюційної Росії та в контрреволюційних формуваннях періоду громадянської війни» [12, IX, с. 472], «у війську Української Народної Республіки 1917–1920 рр. — військовий підрозділ» [11, с. 1078]. Вирішальну роль у творенні нового значення лексеми **сотня**, очевидно, зіграла сема 'військова одиниця'. А після сумних подій Революції — розстрілу мітингувальників залучення слова **сотня** до стійкої номінації-словосполучки **Небесна сотня**, що означає «збірну назву загиблих протестувальників під час Революції Гідності», пов'язане передусім з первісним значенням «одиниця рахунку однакових або однотипних предметів, явищ і т. ін., що дорівнює ста; сто» [12, IX, с. 472], оскільки в час, коли влада офіційно визнала загиблих жертвами, їхня кількість сягала ста осіб: *То хто ж вони — **Небесна сотня**? Мабуть, найбільш очевидна відповідь така: що **Небесна сотня** — це люди, які загинули в центрі Києва насильницькою смертю і внаслідок поранень* («Українська правда», 03.04.2014).

Іншою позамовною причиною набуття нових, часто оцінних значень є виникнення певних соціальних, економічних і політичних колізій в

українському суспільстві. Поширення набуло, зокрема, таке негативне соціальне явище, як корупція — «використання службовими особами, громадськими і політичними діячами їх прав і посадових можливостей; підкупність, продажність урядовців і політиків» [10, с. 320]. У мові преси активно послуговуються семантично оновленими лексемами на позначення таких специфічних форм хабарництва, як **подяка** і **данина**, що є евфемізмами, бо завуальовують це вкрай негативне явище, яке «роз’їдає» українське суспільство зсередини: *Хто хоче обійти високий акциз, той його обійде. У цьому бажанні за «подяку» допоможуть «тіньовики» та митники* («Українська правда», 25.01.2016); *Керівник Чернівецького обласного управління лісового господарства намагався підкупити керівника місцевого департаменту економіки. Зловмисник запропонував йому системну плату «данини» за те, щоб правоохоронці не втручалися у махінації лісівників* («Молодий буковинець», 03.2017). Нове значення неосемантизму **подяка** «хабар» утворилося за допомогою перенесення з первинного значення лексеми **подяка** «почуття вдячності за послугу, допомогу, зроблене добро і т. ін.; вияв цього почуття» [12, VII, с. 763] семи ‘вдячність за послугу’ й доручення оказіональних сем ‘незаконність послуги, яку замовляють’, ‘плата за послугу, яку замовляють’, що формує в слові **подяка** негативну конотацію. Семантичний неологізм **данина** також функціонує з новим значенням «хабар», хоча за часів Київської Русі **даниною** називали офіційну «форму оподаткування населення, яка в різних історичних умовах виступала у вигляді прямого державного податку, військової контрибуції або феодалної ренти» [12, II, с. 210]. Диференційними семами старого й нового значень є протилежні семи ‘офіційність’ та ‘неофіційність’, тобто сьогодні форма плати своєрідного «податку» набула неофіційного статусу та відповідно негативної оцінки.

Рухомі процеси економічного й технічного лексикону теж зумовлені екстралінгвальними чинниками, зокрема прискореним розвитком науки та виробництва, глобалізацією суспільного життя, тісними контактами із зарубіжжям тощо. Так, наприклад, з появою певних економічних умов, спричинених лазівками в митному кодексі України, на вітчизняних дорогах побільшало автомобілів з іноземною реєстрацією, власниками яких є українці. Відповідно, лексикон, що обслуговує автомобільну сферу, поповнили нові номінативні одиниці: **литовець** «автомобіль, офіційно зареєстрований в Литві», **поляк** «автомобіль, офіційно зареєстрований в Польщі», **європеєць** «автомобіль, офіційно зареєстрований в Європі»: *Іншу частину водіїв ці так так звані «поляки» й «литовці» страшенно дратують* («ТСН», 20.08.17); *Наприклад, Geely, ціни на які починаються від \$9 000. А за «десятку» можна придбати вже і «європейців»* («Укрінформ», 04.12.2017). Первинні значення цих лексем: **литовці** «народ балтійської мовної групи, корінне населення Литви, а також представники цього народу, країни» [11, с. 499]; **поляки** «західнослов’янський народ, корінне населення Польщі, а також представники цього народу, країни» [11, с. 827]; **європейці** «мешканці уродженці Європи» [11, с. 277]. Зазначені неосемантизми розширили свій семантичний обсяг шляхом метонімічного перенесення ознак із живої істоти на неживий предмет з доданням іронійно-оцінного компонента.

Наведені мовні одиниці доводять, що неолексеми відображають неспокійний стан життя українського соціуму, його настрої через механізми збагачення лінгвосистеми лексичними одиницями, оновленими за допомогою природження нових значень, та, перебуваючи у відношеннях прямої пропорції з суспільним життям, стають «мовними знаками нашої доби» [3, с. 94]. Останнім часом істотних трансформацій найбільше зазнають політична й економічна сфери. Нові семантичні деривати урізноманітнюють виклад мас-медійного матеріалу, приваблюючи читача. Їм притаманні свіжа експресивність та оцінність, сконцентровані в публікаціях на вказані теми.

Перспективу дослідження вбачаємо в з'ясуванні семантичної неологізації як наслідку «орозмовлення» текстів сучасних українськомовних ЗМІ, оскільки на його перевагу в сучасній публіцистиці вказує навіть побіжний аналіз семантичної деривації.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Виноградов В. В.** Стилистический аспект русского словообразования. Москва: Наука, 1984. 184 с. 2. **Волков С. С.,** Сенько Е. В. Неологизмы и внутренне стимули языкового развития. *Новые слова и словарь новых слов.* Ленинград: Наука, 1983. С. 43–57. 3. **Вплив суспільних змін на розвиток української мови:** монографія /Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; відп.ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Видавн. дім Дмитра Бурого, 2017. 444 с. 4. **Ермакова О. П.** Семантические процессы в русаком языке на рубеже веков. *Acta Neophilologica.* VIII. 2006. Olsztyn: Uniwersytet Warmiński-Mazurski w Olsztynie, 2006. С. 23–33. 5. **Етимологічний словник української мови:** у 7 т. /гол. ред. О. С. Мельничук; уклад. Г. П. Півторак; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 2012. Т. І:У–Я. 568 с. 6. **Кислюк Л. П.** Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: монографія. Київ: Видавн. дім Дмитра Бурого, 2017. 424 с. 7. **Ковтун А.** Неосемантизація релігійної лексики в сучасних засобах масової інформації. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць.* Харків, 2016. Вип. 42. С. 19–128. 8. **Лыков А. Г.** Современная русская лексикология (русское окказиональное слово. Москва: Высш. шк., 1976. 119 с. 9. **Мариненко П. І.** Лексичні новотвори в сучасній іспанській мові: структурний та семантичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2006. 277 с. 10. **Словник іншомовних слів.** Тлумачення, словотворення та слововживання: близько 35000 слів і словосполучень / С. П. Бибики, Г. М. Сютя; за ред. С. Я. Ермоленко. Харків: Фоліо, 2005. 623 с. 11. **Словник української мови** / відп. ред. В. В. Жайворонок Київ: Видавн. центр «Просвіта», 2012. 1316 с. 12. **Словник української мови:** в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. 13. **Стишов О. А.** Семантичні неологізми в дискурсі українськомовних мас-медіа початку XXI століття. *Філологічні студії.* Наук. вісник Криворізь. держ. пед. ун-ту. 2015. Вип. 13. С. 364-374. URL: file: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2015_13_53.

Цуркан Юлія Олегівна – магістр філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, вул. Б. Хмельницького, 56, м. Чернівці, Україна.

Tel.: +38-096-675-61-53

E-mail: yulka_ryaba@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-8982-9373>

Tsurkan Yuliya Olehivna – Master of Philology, Faculty of Philology, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University; B. Khmelnytskyi Str., 56, Chernivtsi, Ukraine.